

ДІАГНОСТУВАННЯ СФОРМОВАНOSTІ ДУХОВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (ЗА ПОКАЗНИКОМ «ХАРАКТЕР ЕМОЦІЙНИХ СТАВЛЕНЬ»)

К.В. Десятник

У статті проаналізовано зміст та результати діагностування сформованості духовності молодших школярів за показником «характер емоційних ставлень». Акцентується увага на характері емоційних ставлень учнів до себе, однолітків, батьків, довілля в цілому

В статье проанализировано содержание и результаты диагностирования сформированности духовности младших школьников по показателю «характер эмоциональных отношений». Акцентируется внимание на характере эмоциональных отношений учеников к себе, ровесникам, родителям, окружающей среде в целом

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

В умовах глобалізації та інформатизації суспільства, економічної і політичної нестабільності в Україні, негативними ознаками яких стали криза в культурі, соціальні потрясіння, прояви прагматичного ставлення до життя, зростає роль духовності як важливої невід'ємної ознаки Людини. Саме духовність особистості є тим внутрішнім стрижнем, який дозволяє людині за будь-яких обставин та умов залишатися людиною.

Зауважимо, для повноцінного формування духовності важливе значення має вікова сенситивність. Щодо молодшого шкільного віку цей етап характеризується позитивними змінами та тенденціями розвитку особистості, що, на нашу думку, створює сприятливі передумови для формування духовності школяра.

Духовний світ молодшого школяра – це насамперед світ її почуттів, оскільки емоційність є відмінною особливістю цього вікового періоду, що безпосередньо впливає на розвиток дитини (її мислення, пам'ять, увагу й уяву). Діти цієї вікової категорії є безпосередніми й щирими щодо вияву почуттів: у вираженні радості або страху, задоволення або незадоволення. При цьому формування позитивних емоцій, почуттів дитини, її суб'єктивного сприйняття себе і навколишнього світу відіграє провідну роль у формуванні духовності особистості школяра.

Слід відзначити, що в учнів початкових класів формується «внутрішня позиція» як домінантне внутрішнє утворення, що характеризує особистість дитини в цілому й визначає поведінку, діяльність школяра, його подальший розвиток і всю систему його ставлень до дійсності, до самого себе, людей. Вона об'єктивно є достатньо стійкою інтегративною системою, що свідчить про усвідомленість власного духовного «Я».

Молодші школярі яскраво проявляють гуманістичну спрямованість, що характеризується умінням діяти, керуючись альтруїстичними мотивами, позитивним емоційним, ставленням до дорослих й однолітків.

У контексті вищесказаного провідного значення у вихованні духовності учнів молодшого шкільного віку має формування почуття самоповаги, адекватне ставлення до себе, позитивна Я-концепція, почуття самоцінності як важливі чинники виховання гідності та саморозвитку. Ми виходимо з того, що важко «запустити» процес духовного самовдосконалення дитині з низькою самоповагою, з незадоволеною потребою в любові, з відчуттям небезпеки оточуючого світу.

Беручи до уваги те, що духовність не притаманна людині від народження, окреслені природні задатки, схильності дитини до розвитку духовності можуть не реалізуватись в дійсності за відсутності цілеспрямованого, систематичного виховного впливу з боку батьків та вчителів. Цей процес повинен тривати доти, поки духовність не набуде такого рівня сформованості, коли особистість зможе самостійно духовно розвиватись і самовдосконалюватись.

Якщо в даному віці дитина не відчує радість пізнання, не набуде впевненості у своїх силах і можливостях, у неї не сформується система стійких емоційних ставлень щодо себе і оточуючого світу, то зробити це у подальшому (за рамками сенситивного періоду) буде набагато важче.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Теоретичний аналіз наукових джерел і педагогічного досвіду засвідчує, що до проблеми духовного розвитку підрастаючого покоління та її вирішення звертається чимало сучасних психологів і педагогів: І. Бех, Л. Васильченко, О. Вишневський, К. Журба, І. Зязюн, О. Киричук, О. Климишин, Л. Луганська, О. Олексюк, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, Е. Помиткін, Л. Собчик, С. Тищенко, К. Фоменко, Г. Шевченко, Ж. Юзвак та інші.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Проте проблема виховання духовності учнів молодшого шкільного віку вивчена недостатньо, що становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес і зумовлює необхідність діагностування рівня сформованості духовності дітей саме цього вікового періоду.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою даної статті є висвітлення змісту та результатів діагностування сформованості духовності молодших школярів за показником характер емоційних ставлень як складової емоційно-мотиваційного критерію.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Існує думка [2], що підґрунтям емоційно-мотиваційної сфери є емоції як особливі психічні процеси і стани, пов'язані з потребами і мотивами учнів, почуття як стійкі емоційні ставлення до тих чи інших явищ і відображення емоційної сфери духовного світу особистості, що розвивається.

Тому виявлення рівня сформованості духовності дітей молодшого шкільного віку вимагає передусім діагностування особливостей емоційно-мотиваційної сфери, зокрема характеру емоційних ставлень, оскільки духовні почуття як переживання свого ставлення до оточуючої дійсності, до людей, до самого себе і світу в цілому належать до важливих характерологічних ознак вияву духовності школяра. У характері емоційних ставлень школяра сконцентрована вся різноманітність людських стосунків із навколишнім світом. Як зазначав свого часу В.О. Сухомлинський, – «духовне життя, духовне багатство людини визначається багатством її справжнього ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з природою та людьми. У цих стосунках і в цій взаємодії на першому місці стоїть активність праці, думки, почуття, що виливається зрештою в діяльність, покликану перетворювати світ» [6, с. 233].

Крізь призму вищезазначеного цілком закономірно виникає необхідність з'ясування змістовної сутності поняття «ставлення». Ставлення – суб'єктивна сторона відображення дійсності, результат взаємодії людини з довкіллям. Усвідомлення своїх ставлень до навколишнього середовища породжує відповідні почуття та емоції, що стимулюють діяльність і впливають на розвиток спрямованості особистості [4, с. 320]. Це психічне утворення, яке акумулює в собі результати пізнання об'єкта дійсності, інтеграції всіх емоційних і поведінкових відгуків на цей об'єкт, а також

особливий рівень і форма самовизначення й самопізнання. Існує певний простір прояву й формування ставлень: вони виявляються повною мірою тоді, коли індивід діє в суб'єктивно значущій ситуації. Психічні ставлення особистості, реалізуючись у діях, відображають систему її зв'язків із об'єктивним світом, набувають стійкості, вираженості, значущості, стають характерними для особистості, визначають її вчинки й переживання [1].

Таким чином, важливим показником емоційно-мотиваційного критерію духовності є характер емоційних ставлень молодших школярів до себе, оточуючих, однолітків, батьків, вчителів, до природи і світу в цілому.

Як засвідчують проведені психолого-педагогічні дослідження (О. Бодальов, Л. Новикова та ін.), ставлення школярів до інших тісно пов'язане зі ставленням до самого себе. Недооцінка власного «Я» або гіпертрофоване піднесення самоцінності власної особистості в порівнянні з об'єктивним ставленням до своїх чеснот і недоліків – усе це по-різному впливає на ставлення дитини до інших. Тому важливого значення набуває формування у дітей адекватної самооцінки. Саме самооцінка визначає стиль взаємин, поведінку. Лише за умови адекватно сформованої самооцінки дитина може протистояти негативним явищам довкілля: грубості, байдужості, бездуховності [3, с. 17].

У руслі вищеокресленого було вивчено рівень самооцінки школярів, де діагностувальним інструментарієм слугувала трансформована нами в аспекті дослідження методика Дембо-Рубінштейн [5, с. 185], подана у виді графічного зображення, що умовно виражає риси характеру людини. Нижня позначка означає найнижчий розвиток, а верхня – найвищий. Учням було запропоновано аркуш, що містив 8 ліній довжиною 100 мм, на позначення таких рис людини, як: розум, доброта, працьовитість, чесність, співчуття, щастя, відповідальність, авторитет серед однолітків. Було поставлено завдання: на кожній лінії рисою (-) діти мають позначити, на скільки вони оцінюють рівень розвитку у себе цих якостей. Кожна відповідь виражалася в балах. Відповідно до розміру шкали (100 мм), відповіді досліджуваних отримували кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 бали).

При аналізі та інтерпретації даних ми орієнтувалися на шкалу оцінок, яка подається в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісна характеристика рівнів самооцінки

Рівень самооцінки	низький	середній	високий	дуже високий
Кількісна характеристика (бал)	0-44	45-59	60-74	75-100

Результати, одержані в ході вимірювання самооцінки школярів, засвідчили, що у 39,7 % дітей (див. рис. 1) неадекватна самооцінка: у 27,7 % учнів дуже висока самооцінка, що вказує на певні відхилення у вихованні та формуванні особистості, нездатності до рефлексії, невміння правильно оцінити результати своїх дій та вчинків, порівняти себе з іншими, байдужість до зауважень та оцінки оточуючих, самовпевненість, самозакоханість; у 12 % низька самооцінка (недооцінювання себе), що засвідчує зневіру у власних силах, невпевненість у собі, відсутність сили волі, нездатність проявляти зусилля, невміння працювати над власними недоліками, несформованість потреби у самовдосконаленні. Адекватна самооцінка виявлена у 60,3 % досліджуваних, що характеризує середній і високий рівень сформованості досліджуваної якості, відповідно: середній рівень – 26,3 % і високий рівень – 34 %. Підсумовуючи результати дослідження, доходимо висновку про те, що значна кількість дітей неадекватно оцінюють себе (здебільшого завищують рівень власної оцінки).

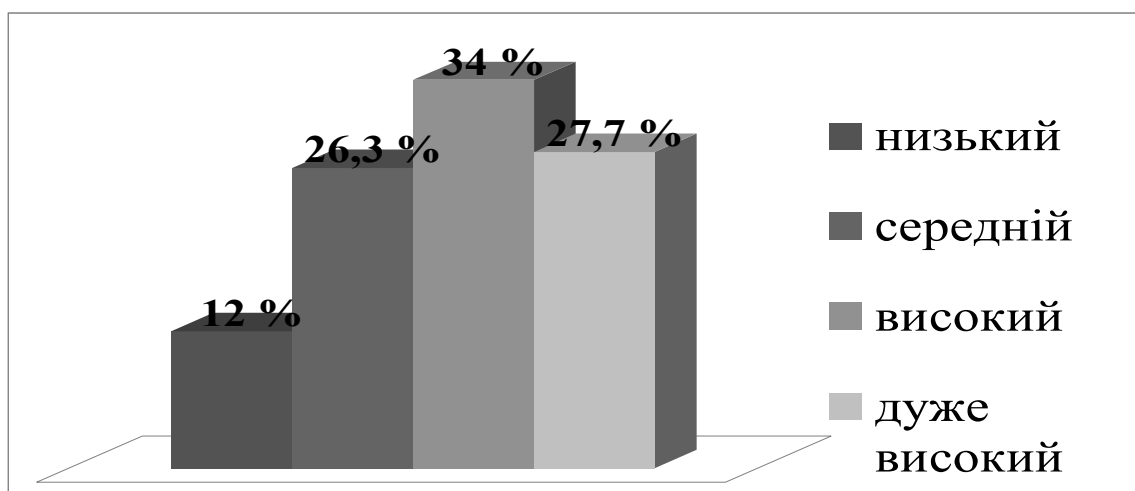

Рис. 1. Результати вимірювання рівня самооцінки молодших школярів з метою вивчення характеру емоційних ставлень молодших школярів до себе, оточуючих (однокурсників, друзів, батьків, вчителів), до природи і світу загалом разом із педагогами систематично здійснювалось спостереження за емоційними переживаннями, поведінкою, вчинками дітей у

різних ситуаціях, під час навчання та у позаурочній діяльності. Також проводилось опитування батьків та рідних учнів.

Результати проведеного спостереження за молодшими школярами, діагностування самооцінки, а також опитування батьків та рідних учнів засвідчили (див. табл. 2), що позитивне ціннісне ставлення до себе, сформованість почуття власної гідності, вміння бачити свої недоліки та позитивні риси характеру, наявність духовної потреби у самовдосконаленні виявляється лише у 17,4 % досліджуваних; у 39,7 % школярів спостерігається неадекватна самооцінка, що характеризується в основному низьким рівнем самокритичності учнів початкових класів, тому вони оцінюють себе здебільшого вище, ніж заслуговують, при цьому не вміють самостійно працювати над своїми недоліками та вадами.

У 15,3 % дітей спостерігається уважне, ціннісне, емпатійне ставлення до однолітків, де учні проявляють такі духовні якості, як людяність, доброзичливість, чуйність, безкорисливість; у 45,0 % школярів ставлення до однокласників та друзів дещо конформістське, проте загалом вони намагаються підтримувати гарні стосунки з усіма дітьми; слід зауважити, що значна кількість учнів (39,7 %) має переважно корисливий інтерес до друзів, їхнє ставлення змінюється залежно від їхніх особистих потреб і бажань, вони не здатні пожертвувати своїми інтересами заради друга, часто проявляють заздрість, грубість, конфліктність, інколи жорстокість по відношенню до своїх однокласників.

Усвідомлюють власну моральну відповідальність за життя, здоров'я, настрої, самопочуття інших людей лише 16,0 % дітей. Вони з повагою ставляться до вчителів, старших та незнайомих людей, проявляють духовні емоції та почуття: любов, радість, співчуття, сором, совість, обов'язок; виявляють милосердя, доброту, терпимість, турботу про батьків, рідних та близьких. Негативне ставлення до ближнього спостерігається у 34,3 % школярів молодшого шкільного віку. Дорослі викликають у них почуття небезпеки, діти проявляють безтактовність, брехливість, неповагу до вчителів; агресивність, злість, відчуженість у ставленні до знайомих та незнайомих людей; черствість, безвідповідальність, егоїзм до батьків та рідних. Такий результат дослідження підтверджує правомірність необхідності авторської позиції щодо забезпечення педагогічних умов ефективної взаємодії сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів.

Позитивне сприйняття, гуманне ставлення до природи; оптимістичність, життєрадісність, відчуття гармонії, єдності себе та Всесвіту виявлено у 15,6 % учнів початкових класів. Тривожить той факт, що 38,0 % досліджуваних школярів відчувають дисгармонію, відчуженість себе у світі, демонструють безвідповідальне, утилітарне ставлення до природи.

Таблиця 2

**Результати спостереження за характером емоційних ставлень
молодших школярів (N 300)**

Види ставлень	Характерологічні ознаки вияву	Кількість учнів, %	Рівні сформованості духовності
Ставлення до себе	Позитивне, ціннісне ставлення до себе, почуття власної гідності, адекватна самооцінка (бачення власних переваг та недоліків), потреба самовдосконалення; самокритичність, скромність.	17,4	достатній
	Молодший школяр інколи не помічає свої недоліки та вади, не завжди проявляє вимогливість до себе, але має бажання виправитися.	43,0	середній
	Неадекватна самооцінка (занижена або завищена): зневіра у власні сили, у можливість добрих відносин з оточуючими, постійне невдоволення собою; не вміє самостійно працювати над власними недоліками, самовпевненість, самозакоханість.	39,7	низький

Ставлення до друзів, однолітків	Ціннісне ставлення до однолітків (незалежно від симпатій), емоційне переживання душевного стану іншої людини (вміє поспівчувати і порадити за інших), проявляє людяність, доброзичливість, чуйність, щедрість, дружелюбність, щирість, приязнь та справедливість у ставленні до однолітків та друзів; готовність допомогти, здатність пожертвувати своїми інтересами заради друга.	15,3	достатній
	Ставлення до однолітків та однокласників не завжди довірливе, залежить від симпатій та обставин: можливе підлецування перед «сильнішим» і зверхність у ставленні до «слабшого»; здатний до співчуття; бажає підтримувати добрі стосунки з друзями та однолітками.	45,0	середній
	Проявляє корисливість у стосунках з однолітками; байдужий до чужих переживань, нерозвинені співчуття, співпереживання; виявляє заздрісність, грубість, неприязне, вороже, жорстоке ставлення до однолітків, конфліктність.	39,7	низький
близьких, батьків, учителів, старших та незнайомих	З повагою і довірою ставиться до батьків, учителів, старших людей незалежно від обставин; здатний проявляти милосердя, альтруїзм до чужих і незнайомих людей; виявляє толерантність, чесність, доброту, уважність, вдячність, співчуття, любов та піклування до батьків та рідних.	16,0	достатній

	Довіряє лише обмеженому колу дорослих, до незнайомих ставиться з недовірою, виявляє сором'язливість, нетактовність; але намагається бути ввічливим з дорослими, проявляти чуйність і доброту до близьких та рідних.	49,7	середній
	Індиферентне або негативне ставлення до ближнього; дорослі викликають почуття небезпеки, не довіряє і проявляє безтактність, брехливість, неповагу до вчителів; агресивність, злість, відчуженість по відношенню до знайомих та незнайомих людей; черствість, безвідповідальність, егоїзм у ставленні до батьків та рідних.	34,3	низький
Ставлення до природи, світу в цілому	Усвідомлення учнем явища життя як вищої цінності; гуманне ставлення до природи; оптимістичність, життєрадісність, відчуття гармонії, щастя, єдності себе та Всесвіту.	15,6	достатній
	Усвідомлює важливість природи, піклується про неї, але не розуміє важливості ролі людини у її перетворенні; позитивне сприйняття світу.	46,3	середній
	Недостатньо уважне ставлення до оточуючого світу, неусвідомленість цінності життя; ставлення до природних надбань переважно споживацьке; песимістичність, відчуття дисгармонії, відчуженості себе у світі.	38,0	низький

Остаточні результати щодо сформованості духовності молодших школярів за показником характер емоційних ставлень визначалися на основі обчислення середніх кількісних показників за чотирма видами ставлень. Таким чином, середнє значення кількості учнів із стійкими емоційними ставленнями, що відповідає достатньому рівню сформованості духовності,

становить 16,1 %, середньому рівню – 46,0 %, низькому – 37,9 % досліджуваних.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Отже, дослідження емоційно-мотиваційної сфери учнів як психологічної основи формування духовності молодших школярів, зокрема характеру емоційних ставлень, показало, що значна частина дітей неадекватно оцінюють себе, завищують рівень власної оцінки, спостерігається індиферентне або, навіть, негативне ставлення до однолітків, черствість, неповага до батьків та вчителів, що зумовлює необхідність посилення уваги щодо розвитку емоційно-мотиваційної сфери дитини, а саме: духовних емоцій, почуттів, емоційних ставлень до духовного світу іншої людини.

Подальші дослідження пов'язані з вивченням сформованості духовності молодших школярів за показниками когнітивного та поведінкового критерію.

Література

1. Бодалев А. А. Психология о личности / А. А. Бодалев. – М. : Издательство Московского университета, 1988. – 188 с.
2. Васильченко Л.Л. Формування основ духовності молодших школярів у процесі навчання образотворчого мистецтва : дис... канд. пед. наук : 13.00.09 / Васильченко Лариса Леонідівна. – Харків, 2007. – 174 с.
3. Киричок В. А. Гуманне ставлення до дитини: метод. посіб. для вчителів / В. А. Киричок. – К. : ТОВ Інфодрук, 2004. – 56 с.
4. Психологический словарь / авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О., Балабанові Л.М.; под. ред. Ю.Л. Неймера. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
5. Рубинштейн С. Экспериментальные методики патопсихологии / С. Рубинштейн. – М. : Апрель Пресс, 1999. – 448 с.
6. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976. – 654 с.

Десятник Катерина Володимирівна – здобувач кафедри філології та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Дзундза А.І.